

Amit elvégeztünk, s ami még hátra van.

(Alföldi népzene gyűjtés)

A magyarság későn ébredt annak tudatára, hogy zenéjében is rá kell találnia önmagára, ezen a területen is keresnie kell fajiságának ismertető jegyeit. Zeneszerzőink legtöbbször kísérletezései, tapogatózások sejtetik, hogy élt bennük a vágy a magyar zene felfedezésére. Érezték, hogy nekünk is van zenei anyanyelvünk, de ezt önmagukból akarták kitermelni. Alkotótehetségük túlbecsülésével abban a tévhitben éltek, sőt annak biztos tudatában hajtották fejüket örök pihe- nérsre, hogy egyéni művészetükkel feljutottak a magyar műzene csúcsára. Nem jöttek rá arra, hogy egy nemzet zenei megnyilatkozásának egységesnek kell lennie, a nép lelkéből kell fakadnia, ott pedig az egyéni háttérbe szorítja a közösségi érzés! A sokféle idegen elemet tartalmazó városi levegő bénítólag hatott a magyar zenei vértesscék felépítésére. Inkább ebben a nyomasztó légkörben fulladoztak, mintsem kirándultak volna egy kicsit falura, egészséges levegőt szívni! De amikor olyan távol volt egymástól város és falu! Hogyan szállhatott volna „alá“ a város kisszámú művelt társadalma a falu nagy tömegű népéhez; csak nem tanulhatott az „úr“ a „paraszttól“? Pedig a „nagy népek“ példája mutatta, hogy nemzeti művészet csakis népzeneből nőhet ki.

Csokonai 1803-ban ezeket írja: „hallgassátok figyelemmel a daloló falusi leányt és a jámbor puttonost“... majd Kölcsey mondja: „a való nemzeti poézis szikráit a köznépi dalokban kell nyomozni“. Figyelmeztető szavaik nyomán a nép felé fordul a tekintet. Liszt Ferencnek is szándékában volt „neki vágni Magyarország legpusztább vidékeinek“ — kár, hogy tervét nem valósíthatta meg! Az első népdalgyűjtemények kezdetleges szárnypróbálgatások csupán, melyekben túlteng a népies elem, s főleg a dallammal törődnek keveset, inkább szövegeket jegyeznek fel. Pedig „a népdal műfaját éppen a szöveg és a dallam szerves kapcsolata teszi: dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység“.¹

1850 óta megjelent egy-kétszáz dallam (Erdélyi, Mátray, Bognár, Szini). Majd 1896-ban lát napvilágot az addig legnagyobbigényű dal- lamgyűjtemény: Bartalus Istváné. Ebben akad már néhány valóban népi dallam. Lejegyzésük azonban fogyatékos, s legtöbbször nem köz-

¹ Kodály Zoltán: A magyar népzene. Bpest 1943. 1. 1.

vetlen úton kerülhetett papírra. (Pl. a „Széjjös Rajna vize“ kezdetű, tiszta pentaton dallamot Kadiczfalván „egy cigánynő után“ jegyzi le Bartalus!)

Míg az 1850 körül közölt népdalokban feltűnik itt-ott egy-egy melizma („hehentes“, „hajlítás“), Bartalus gyűjteményében a díszítéseknek már nyoma sincs. A nehezen előadható, de még nehezebben lejegyezhető ornamensek elhagyásával egyszerűsödött, „fűlbemászóbb“ lett, „hozzáférhetőbbé“ vált a dallam. Úgy látszik, hogy erre az „át-fésülésre“, „kiigazításra“ a gyűjtőknek, helyesebben az ő zenéjük fogyasztóinak volt szükségük. A nép továbbra is kitartott jóval nagyobb énektudást igénylő előadási módja mellett. Bár az „egyszerűsítő“ törekvések kétségkívül hozzájárultak az énektudás hanyatlásához, az 1900 táján megindult új gyűjtőmunka még tekintélyes számú melizmás dallamot mentett meg az utókor számára. Az Edison-féle fonográf-készülékkel, a dallamok hiteles rögzítésével és a hengerekről való pontos leírásával kezdetét vehette a tudományos népzene-kutatás. 1898-ban Vikár Béla, majd 1905-ben Bartók Béla és Kodály Zoltán „vágnek neki hazánk legelhagyatottabb vidékeinek.“ Tökéletes tárgyi és szellemi felkészültséggel látnak hozzá az „elrejtett kincs“ kibányászásához. Gyűjtésük az egész országra kiterjedt. Majd mind többen kapcsolódtak ebbe a munkába, s ma már közel húszezer dallam sereglett össze. A Néprajzi Múzeum népzenei osztályán serény munka folyik, hatalmas számú fonografált hengeranyagot tároltak, a magyar rádió grammofón-lemezekre veszi fel kitűnő népénekeseink dallamkészletét. Számos nyomtatásban megjelent népdalkiadvány közvetíti eredményesen a tömegekhez, szerte az országban a nép dalt. A falu zenéje „fölkerül“ a városba, „pódiumképpessé“ válik, s a magyar népzene talajában gyökerező magyar műzene fája egyre jobban lombosodik. A magyar népzene ismeretének előadását a zenei főiskola tanrendjébe iktatják, sőt az egyetemre is bevezetik (Budapest, Szeged). Legújabban pedig már több részletmunka jelenik meg: egy-egy magyar falu zenéjének monográfiái. A népzene-kutatás tehát tudományággá nőtte ki magát! De annak ellenére, hogy „a népművészet, népköltészet és népzene együtt élnek a falusi ember lelkében“,² a magyar népdal, a magyar lélek legtisztább tükre, mely térben összefogja az egész magyarságot, időben összeforrasztja a múltat a jennel, nemzetösszetartó erejénél fogva egységessé tesz bennünket, eddig mégsem tudott hazánkban egyetemi tanszékhez jutni! Az egyetemi katedrán ülő néprajz ikertestvérének vajjon miért jut ilyen mostoha sors?

A magyar népzene-kutatás fontosságát, a néphagyomány gyűjtésének magyarságismereti vonatkozású szükségességét élesen látta meg Dr. Bartucz Lajos professzor, aki az Alföldi Tudományos Intézet igazgatását vállalva, ennek a tudományágnak intenzív művelését, az

² Lükő Gábor: A magyar lélek formái. Bpest. 1942. 5. l.

Alföld népzenejének összegyűjtését intézete programjába iktatta. Célkitűzése: *megismerni az Alföldet, minden vonatkozásban, a tudomány eszközeivel.* Tekintettel arra, hogy a népzene kutatásban szinte nélkülözhetetlenek a fonográf — „tudományos szempontból tulajdonképpen csak az az igazán hiteles anyag, amiről felvétel is készül”³ — Bartucz igazgató-professzor 1943 őszén beszerzett két db. fonográf-készüléket, nagyszámú viaszhengert s egy db. henger-csiszoló-gépet. Ezzel elindította az Alföld népzenei anyagának a „tudomány eszközeivel” való begyűjtését, az Alföld zenéjének megismertetését.

Ami Szegedet illeti, itt a népdalgyűjtés voltaképpen nem új keletű. Úttörője Tóth János piarista, akinek 104 szegedi népdala közül hetet Erdélyi János „Népdalok és Mondák” (1846—48) című kötetében is megtalálunk. A hetvenes években Kálmány Lajos buzgólkodott „Koszorúk az Alföld vadvirágaiból II.” (1878), és „Szeged népe I.” (1881) c. gyűjteményeivel. Ő fedezte föl és mentette meg a délvidéki magyarság népköltészetét. Ő ismerte föl e magyarságban Szeged kivándorlott népét, amely arculatán a szegedi lélek ősbibb vonásait őrizte meg. Kálmány műveinek folytatása és főképpen kiegészítése szeretne lenni — olvassuk a szerző előszavában — Bálint Sándor, szegedi egyetemi magántanár „Szeged népe, új gyűjtés I.” című könyve.⁴ Ebben 60 szöveges dalt és 50 népi szöveget közöl, túlnyomórészt mint Szeged-Alsóváros népének ajkáról lejegyzett dallamokat. Valamennyiök táncleépésszerű (giusto), alkalmazkodó ritmusú, szótagoló dallam, melyeknek viaszhengerre való fölvétele nem feltétlen szükséges. Egyikük-másikuk azonban megérdemelte volna, hogy hengerre kerülve, pontos lejegyzésben lásson napvilágot. Az Alföldi Tudományos Intézet fonográf-felszerelése pótolhatná még most is a hiányt. Kutathatná továbbá azt, hogy mind ezek, mind pedig Kálmány Lajos szövegei élnek-e még a nép ajkán; épségben maradtak-e, vagy milyen változásokon mentek keresztül idők folyamán, esetleg teljesen eltűntek-e? Kodály szerint, Kálmány hagyatékában kéziratoss dallam-lejegyzések is voltak. Ezeknek felkutatása most van folyamatban. Idővel és vállalkozó szakembereknek bekapcsolódásával elérhető volna egy-egy falu egész zenei anyagának összeállítása is, de ez mindenestre huzamosabb helybenlakást kíván!

A rövid idő ellenére már eddig is dicsekedhetünk némi eredménnyel. Az első gyűjtőutak Magyarokánizsára, Domaszékra és Kiszomborba vezettek. Ezeket a helyeket hasonló célból még nem kereste fel senki. A kezdeti nehézségek legszámottevőbbje az énekesek „felderítése”, majd megszólaltatása. A falusi ember bizalmatlan az effélekkel szemben. Főleg nehezen hiszi el azt, hogy az „urak” önzetlenül munkálkodnak a tudomány érdekében. Ez a kétség meglátszik egész magatartásukon, viselkedésükön. Egyikük pl. Tihanyi Nándor

³ Bartók Béla: Miért és hogyan gyűjtünk népzene-t. Bpest. 1936. 8. 1.

⁴ Szeged, 1933. 5—7. 1.

„felderítömnek“ és hűségese munkatársamnak szegezte a kérdést: „mit kapnak ezért az urak, hogy szabadidejükben járják a tanyákat, sárban, vízben gázolva?“ A falu népe magát érdektelennek tekintti, amikor dallamkészletéből ajándékozik. De az „úrról“ feltételezi az anyagiasságot! Különösnek is tartja, hogy a városiak — a mai nehéz világban! — nem élelmiszerek után kutatnak náluk, hanem „nótákat“ keresnek! „Mi nem taníhattuk az urakat“, — jegyezte meg szelíden, de némi fölényességgel is, egyik magyar gazda. Órákhosszat kell velük beszélgetni, míg végre valahogyan megértik törekvéseinket, vagy inkább csak „ránkhagyják“, s eltávozásunk után török a fejüket, hogy hátha mégis „adószedőkkel“ volt dolguk. Ezek a gátlások a gyűjtés tempóját s a kutatás folytonosságát lényegesen lassítják, hátráltatják. Hosszú út vezet tehát addig, amíg az ajkuk énekre nyílik. De ha egyszer „belemelegszenek“, átfűti őket az éneklés tüze, megejti lényüket a magyar népi dal varázsa. Eközben nem gondolnak másra, csak a „nótázás“ gyönyörűségére. A kezdetben félénk, remegő hang lassan-lassan bátorra, erőteljessé lesz, s végül annyira „nekifeledkezik“, hogy extázisa valósággal rabul ejti hallgatóját. Csakis így, a lélek spontán kivetítettségéből ismerheti meg az ember a népdal igazi értelmét, élvezheti a „vadvirágok“ valódi szépségét, s hallhatja az egyén hangján át közvetített magyar közösség dalolását. A fonográfba való éneklés tudata azonban kizökkenti az énekest transzcendens állapotából s a köznapi valóság, a technika világába süllyeszti. Előbb jobban tart tőle, mint a gyűjtőtől! Akad olyan is, aki egyszerűen eltolja maga elöl a „masinát“! Ha sok biztatás után — legjobban bevált eszköz, hogy az illető hangja „múzeumba kerül“ — mégis nekimerészkedik, fölteszi fejére a kalapját, begombolja a kabátját, s olyan „ünnepélyes állást“ vesz föl, mintha fényképész előtt lenne. („Mit löhessön tunni, nem lássák-é mög az urak abbú a gépbű az embört is!“) Teste s vele együtt hangja is remegni kezd, mindig magasabban intonál, mint annakelőtte, s gyorsítja a tempót, hogy hamarosan túlessen rajta. Csak akkor nyugszik meg, ha a gép „visszajátssza“ az énekét. Ekként, saját hangját hallva, megelégedéssel állapítja meg: „no egészen jól mongya, milen hama' mögtanúta“. (A dalt nem éneкли, hanem „mongya“, miként a dallamot is „áriának“ nevezi).

A gyűjtőút részletezése nem fér el megszabott keretben; de ez jelen tanulmányomnak nem is célja. Az előbb felsoroltak azonban szinte idekívánczoltak. A mellékútról térjünk rá az egyenesre, még néhány adatot (s a gyűjtött anyagból egy-két dallamot) közölve, a már elvégzett munka beszámolójának teljessége kedvéért.

Magyarkanizsán: Medgyesy Imre 59 éves - és Szalka Júlianna 50 éves lakosoktól 20, - Domaszéken: Lévai Antal 60 éves, - Nóg-rádi Ferenc 54 éves, - Tanács Illés 39 éves, - Tanács János 80 éves, - Tanács Vince 46 éves gazdáktól 28, - Kiszomborban: Erdé-

Dallamközlések a fonográffal fölvett anyagból. (Szeghy Endre gyűjtése és lejegyzése).

1. sz. Énekelte: Lévai Antal 60 é. Domaszék, Csongrád m. 1943.

Andante ♩ = 104

1. hej Rúza Són-dor az én ne - vem,

Bé - tyér — föl — dön ne - vel - kőd — tem

Ró - da - i úr be - fo - ga - tott

A bór - tön - be be - csu - ka - tott

2. Ró - da - i úr szé - pen ké - rem

En - ged - je el bün - te - té - sem

El - en - ge - dem bün - te - té - sed

Váld ki min - den bü - ne - i - det

$\text{♩} = 126$

3. A va - su - tat fő - szag - gat - ták

hej az u - ra - kat ki - ra - ból - ták

A csend ő - rök o - da é - r - tek

$\text{♩} = 104$

Rög - tön bős - tön - be ki - sér - tek

Cifrázatos, a 2-ik és a 3-ik versszak dallamában kifejezetten „kvintelő“-szerkezetű, pien-hangokkal bővült, pentaton hangsorú dallam. Az első versszak harmadik dallamsorában előforduló bővített másodlépés mintegy az „uraskodniakarás“ érzetét tükrözi, a cigányzenés városból jött gyűjtők előtt. (Későbbiekből, ez az érzelgőséget kifejező hangköz teljesen eltűnik). Az első dallamsorban erősebben, a másodikban gyengébben felfelé intonált szeptim, vibratoszerű hangvétellel párosulva, talán a kezdő tendencia erősségének, a megindulással járó bizonytalanságnak (félelemnek) következménye.

lyi József 78 éves, - Bittó Etel 54 éves, - Bittó Ilona 68 éves, - Bittó Mária 70 éves lakosoktól 24 dallamot gyűjtöttem, - Domaszéken Tihanyi Nándor polg. isk. tanár, főiskolai lektor, - Kiszomborban Majoros Rezső rk. főkantor-karnagy szíves segítségével. (Tihanyi tanár „felderítő“ útja alkalmával Domaszéken lejegyzett még 6 dallamot.)

A hengerekről való lejegyzést e sorok írója végezte.

Gyűjteményünkben feltalálhatók mind a régi-, mind az új stílust képviselő dallamok (ősi „kvintelő“ dallamszerkezetek csakúgy, mint heteromelodikusak és architektonikusak; parlando-, rubato-, giusto tempójúak, pentaton-, egyházi- és modern dúr- és moll hangsorokban mozgó, sőt akadtunk néhány gazdagon díszített népdalra is). Magyarkanisán Medgyesy Imre bőséges nátaanyagot őriz, közel kétszáznak a címét sorolta fel előttem. Ezeknek túlnyomórésze azonban népies műdal, és „magyar nóta“. Ilyenekről Kiszomborban s különösen Domaszéken alig hallottunk. (A városi hatás, szemben a község és tanya elszigetelt, homogén helyzete mellett!)

Tökéletesen egyetértünk Kodály ama megállapításával, hogy „lé-

2. sz.

Énekelte: Medgyesy Imre, 59 é. Magyarakanizsa, Bács m., 1943.

Parlando $\text{♩} = 126$

1 Ró - zsa sán - dor a pusztá - ba

Já - gon - dol - ko - dik ma - ga - ba :

Jobb left vol - na kis - ko - rom - ba

Zárt kend vol - na ko - por - só - ba

2 A - nyám , a - nyá - m , é - des a - nyám

É - des fel - ne - ve - lő dag - kám

Zár - tál vol - na ko - por - só - ba

Nem len - nek a vi - lág csúf - ja.

Az 1. sz. egyik változata. Ugyancsak ősi kvintellő (kétrétű) szerkezetű, s az elsővel egyező pentaton-, de cifrázatokban szegényesebb, jellegzetesen alföldi dallam. (Másik változata Bugaeről — Pest m. — való. F. 10/a. sz. Patria hanglemezen „Szürke számár szomorkodik“ kezdetű szöveggel szerepel.)

3. sz. Énekelte: Nógrádi Ferenc, 54 é. Domaszék, Csongrád m. 1943.

$\text{♩} = 88$

Össze pö-rölt an-gám a csősz, Anyuk annak többet né főzz,
Mög se ké-náld jó bo-runk-bú', Sém a lo-vát ab-ra-kunk-bú'

Eltérések:

2., 3., 4. vsz. 2. vsz. 2., 4. vsz. 3., 4. vsz. 2., 3., 4. vsz. 2., 3., 4. vsz.

<p>2. Mőkénáalom biz' én apjuk,
Mert mink a csősz ritkán lássuk.
Ha kend kimén a tanyára,
Csősz gyün hozzám éceakára.</p>	<p>3. Irigylik a bajuszomat,
Ezt a szép kis jószágomat.
Kipödörítöm a végít,
Ugy mék én az utcán végig.</p>
<p>4. Irigylí a nyakravalóm,
Égy akasztófáralaló.
Bukorra kötöm a végít,
Ugy mék én az utcán végig.</p>	

Újabb stílusú, kupolaszerkezetű, egy pien-hangot tartalmazó, pentatonhangsorú dallam. (Egyik változatát, mint hódmezővásárhelyi környéki tanyákról gyűjtött népdalt, Péczely Attila közölte az 1932. évi „Szegedi Kiskalendáriumban.”)

nyegében új anyagra ma már alig számíthatunk”.⁵ Gazdag változatok, jellegzetes alföldi dallamok gyűjtésére azonban minden reményünk megvan. A népzene nem egyéni alkotás, hanem az összeségé: kollektív művészet. Ennek következtében azonban ki van téve az énekes egyéni alakító ösztönének is. Ezért nevezi Lajtha László a népzénet „variációs művészetnek”, mert éppen az egyéni alakítás a lényege. „A változatok sokasága és sokfélesége a népzene kultúrélettani fokmérője s rendszerint a népzene virágzását jelenti”.⁶ Enélkül megszűnnék maga a népdal. Ott, ahol nem teremnek már új változatok, a népzene kihalófélben van. Az Alföld termékeny talajnak bizonyul. Kertjében gazdagon pompáznak a népzene virágai, csak önzetlenül munkálkodó kertészekre lenne szükség. (Talán még friss hajtásra is sikerül majd bukkanni?)

⁵ Kodály Zoltán: A magyar népzene. Bpest. 1943. 1. l.

⁶ Dinesér Oszkár: A változat a magyar népzenei kutatásban. Gunda Béla: Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Bpest, 1943. 131. l.

4. sz.

Énekelte: Bittó Etel Kiszombor, Csanád m. 1943.

♩ = 104

1. El - tö - rött a kis ezék lá - ba Nin - csen a - ki mög - coi - nőj - ja

♩ = 100

A - ré , di - dá - ré , csó - kot kap - tál - é , Ré - zóm sza - retsz - é ? Nem !

Eltérőek.

2. vsz. 3., 4. vsz. 2. vsz. 3., 4. vsz.

2. Mögdöglött a bíró lova,
Mögnýzta a bíró maga.
Refr. (Aré, didaré...)

3. A büre jó lösz majd subának,
Annak a híros fiának.
Refr.

4. A füle jó lösz főkötőnek,
Annak a híros mönyinek.
Refr.

5. sz.

Énekelte: Medgyesy Imre 59 é. Magyarakanizsa, Bács m. 1943.

♩ = 92

1. A - dor - ján - ról há - za - sod - tam , Fe - le - sé - get o - lyat kap - tam

♩ = 80-84

Saj, di - nom , dá - nom , míg én é - lek bő - nom , hogy meg - há - za - sod - tam.

Eltérések :

2. vsz. Ko - rán föl - ke - l nyóc ó - rak - kor 2. vsz. Feje o - lyan mint egy bo - kor 3. vsz. tisztán tartja

3. vsz. A ku - tyá - val el - nya - lat - ja 4. vsz. Ke - nye - tet is 4. vsz. Öt - ször hatszor ko -

3. vsz. Tíz - szer húsz - szo - r le - da - gaszja Mű - gis sü - let — len va - nar - csa
4. vsz. tíz - szer húsz - szo - r befűt ne - ki Mű - gis sü - let — len sze - di ki

2. Korán fölkel, nyóce órakkor,
Feje olyan, mint egy bokor
Ref. Sej dínom, dánom...)	3. Az edényét tisztán tartja
A kutyával elnyalatja
Refr.
4. Kenyeret is jól tud sütni
Ötször-hatször kovászt tesz neki
Refr.	5. Tízször-húszször ledagasztja
Mégis sületlen vakareza
Refr.
6. Tízször-húszször befűt neki
Mégis sületlen szedi ki.
Refr.	

A 4. és 5. sz. refrénes dallam Bár előbbiben hangsúlyos tagon előforduló pien-hang, az utóbbiban két idegen hang s a végző kadenciában emelt vezérhang látható, pentaton jellege egyiknek sem vitatható. A 4. sz. dallam egyik változatát Karádon (Somogy m.) — Pátria lemezen F 33/c. sz. a. — másik variánsát Nagyszalontán gyűjtötte Kodály Zoltán. (Szendrey Zsigmond: „Nagyszalontai gyűjtés“ Bpest. 1924. 291. 1. 30. sz.) Az 5. sz. valószínűleg „Nagyszalontai útján keletkezett dallam. Változatai: „Már én meg is házasodtam“ címen Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtéséből (Szendrey: i. m. 290. 1. 29. sz.); Bartók Béla: A magyar népdal c. könyvében, Bpest. 1926. 64. 1. 238. sz. (Újszász, 1918).

*

A további gyűjtőmunka ütemét a kezdeti nehézségeken való átvergődés, a gátlásoktól mentes „belemelegedés“ — hisszük —, gyorsítani fogja. A szegedkörnyéki tanyáktól, a „homoktól“ még sokat remélünk. Legutóbb is azzal biztattak bennünket tanyai testvéreink, hogy „lősz itt nóta, csak gyűjjenek az urak, maj' mögmozgassuk az esziünket“!

Dr. Szeghy Endre

polg. isk. tanárk. főiskolai tanár (Szeged).